

ՄԱՏԵՆ ԱԻՕՍԱԿԱՆ

ԻՄ ԵՐԿԵՐԻ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ

«Բաղմավէպ» ի ներկայ տարուայ Յունուարի տետրում Լէօն շարունակելով «Ռուսահայ վիպագրութիւն» վերնագրով իւր քննադատականը, բաւականաչափ հայհոյանքներ էլ ուղղել է իմ հասցէին:

Պարապ չըզտնելով ժամանակին իմ դիտողութիւնն անել այդ առթիւ, այժմ եմ գալիս նոյն պարտքը կատարելու ընդունելով որ ճշմարտութիւնը երբ էլ որ ասուի, կըմնայ ճշմարտութիւն:

Նախ՝ ես զարմանում եմ որ «Բաղմավէպ» յարգարժան խրմբագրութիւնը իւր յայտարարութեան մէջ՝ «արտաքին աշխատակիցներուն» ուղղուած պայմանների շարքում «Ձեռք մերժել թղթակցութիւններ, եթէ գրուին լրջօրէն, առանց կուսակցական ոգոյն, առանց կըքերու մղումի» խօսքերը դնելուց յետոյ, այսուամենայնիւ, տեղ է տուել Լէօի՝ իմ նկատմամբ գրուած հատուածին, որ ոչ միայն սոգորուած է «կուսակցական ոգով» ու «կըքերու մղումամբ», այլ և ամփոփում է հայհոյանք, ստույգութիւն և զրպարտութիւն: Եթէ յարգելի խմբագրութիւնը դիտմամբ չէ սրել այդ բացառութիւնը միայն Լէօի համար, ապա նա կը հաճի թոյլ տալ և ինձ՝ ասել այդ առթիւ մի քանի խօսք, ընդունելով որ իւր թերթի միջոցով զրպարտուածը՝ իրաւունք ունի նոյն թերթում արդարանալու:

Ընդունուած չէ առհասարակ, որ հեղինակը հրապարակ դայ իւր գործերը պաշտպանելու, երբ մատենախօսին մէկը քննադատում է նրանց: Այդ համարում է պատշաճից դէմ այն պարզ պատճառով, որ ամենքը գիտեն թէ՛ «Պառաւն իւր թանին թծու չի ասիլ»:

Բայց երբ ինքն իրեն քննադատ ներկայացնողը՝ զուրկ լինելով ծըմարիտ քննադատին վայել թէ՛ պատրաստութիւնից և թէ՛ բարեխղճութիւնից՝ քննութեան առած նիւթը դիտմամբ խեղաթիւրում, կամ հեղինակի անունն արատաւորելու նպատակաւ՝ նրա

երկերին յատկացնում է սուտ ու շինծու թերութիւններ, այդ դէպքում հեղինակն իրաւունք ունի մի կողմ թողնելու համեսութիւնը և հրապարակ գալով՝ մերկացնելու քննադատի չարամտութիւնը:

Այդ իրաւունքը ունիմ և՛ ես, մանաւանդ այն պատճառով որ իմ երկերը 1880-ից սկսած մինչև այսօր տպուել են միայն պարբերական թերթերում ու հանդէսներում և լոյս չեն տեսել աւանձին գրքերով: Հետևապէս, եթէ անբարեխիղճ քննադատը շինծու թերութիւններ էլ յատկացնէ նրանց, այսօրուայ ընթերցողը, որ անծանօթ է անցեալին, պիտի հաւատայ նրան, ըստ որում անկարող է հին թերթերը քրքրելու և քննողի ասածներն անձամբ ստուգելու:

Այսուամենայնիւ, չընդունելով Լէօնի իբրև քննադատ, որպիսին լինելու նա ոչ կարողութիւն և ոչ էլ պատրաստութիւն ունի, այլ և ուշադրութեան չառնելով իմ մասին տուած նրա վկայութիւնները թէ՛ իբր ես անյայտ եմ ընթերցող հասարակութեանը, թէ վերջինս չէ ոգևորուել իմ պահպանողական ուղղութեամբ և այլն և այլն—ըստ որում յայտնի է որ Արծրունու յաջորդները «հասարակութիւն» անուանում են միայն նրանց, որոնք իրենց «հաւատն» են դաւանում և իրենց «կուռքին» երկրպագում, իսկ զրանցից դուրս հայութիւն չեն ճանաչում—ես, 'ի հարկէ, չեմ երկարիլ խօսքս այդ ուղղութեամբ: Բայց կարևոր համարելով ներկայացնել ընթերցողին Լէօի արժանեաց կշռաչափը, առաջ եմ բերում նրա գրուածքից նախ՝ ցանկը այն հայհոյանքների, որ նա ուղղել է իմ հասցէին և երկրորդ՝ այն սուտերն ու զրպարտութիւնները որ յերկրել է իմ երկերի նկատմամբ: Այդքանով արդէն ուշիմ ընթերցողը կարող է բնորոշել նրան թէ իբրև մարդու և թէ իբրև քննադատի:

Իմ երկերին նուիրած երկու և կէս փոքրիկ սիւնակներում Լէօն ինձ անուանել է՝ «անհամբերող, յետադէմ, խաւար հասկացողութիւնների տէր, փանատիկոս, աղանդաւոր, սանձարձակ պարսաւազրող, ուղղափառ հայրենասէր (ծաղր), ամբոխի ստոր կրքերը գրգռող, զրպարտող, առասպելարկու, տիրացու ազգասէր, մարդկանց միտքը թունաւորող, պատմութիւնը կեղծող, հրեշաւոր մեղազրող, կրքից կուրացած, անուանարկող և (վերջապէս) զրականութիւնը պղծող»...

Առաջ բերելով հայհոյանքների այս ցանկը, ինձ ուրիշ ոչինչ չէ մտում ասել, եթէ ոչ յիշեցնել ընթերցողին Բիւֆոնի խօքը՝ le style c'est l'homme—ոճը ինքը մարդն է: Իսկ ընթերցողը զրանցից պիտի եզրակացնէ այն՝ թէ երբ մի զրագտ տէր է այսպիսի ոճի, այսինքն՝ խօսելու կամ գրելու ժամանակ կորցնում է գլուխը այն-

քան որ «բազար»-ը շփոթում է «գարութեան» հետ. այդ արդէն ապացոյց է որ նա գուրկ է բարեկրթութիւնից, բարեխղճութիւնից և գրական ասպարէզը մտնելու արժանաւոր պատրաստութիւնից: Եւ որովհետեւ այդպիսի մարդու մաքի ու խղճի առաջնորդը միշտ կիրքն է լինում, հետևապէս նրա պարսաւն ու գովեստն էլ նոյն արժէքը պիտի ունենան, ինչ որ ամեն մի խօսք, վկայութիւն, որոնք ծընունդ են լոկ կրքի:

Այս տեսակէտը՝ Լէօի վերաբերմամբ՝ աւելի լաւ են ճշտում հետևեալները:

Շարունակելով խօսել իմ մասին, նա ասում է.

«Ձեռքի տակ չունենալով հեղինակի բոլոր գրուածքները, միայն կցկտուր տեղեկութիւններ կարող ենք հաղորդել նրա մասին»:

Այստեղ, խկապէս, պարոնը պէտք է կանգ առնէր: Որովհետեւ երբ քննադատը առձեռն չունի հեղինակի գրուածքը, կամ գուրկ է այնպիսի յիշողութիւնից որ կարողանայ կարգացածը անսխալ մտաբերել՝ պէտք է բարեխիղճ լինի և լռէ նրա մասին: Բայց չէ: Լէօն որոշել է բոլոր վիպասանների մասին խօսել, բոլորին էլ գանել, վար գարնել և որովհետեւ դրանց թւումն է և Մուրացանը—ահա նա, թէպէտ ձեռքի տակ չունի նրա գրուածքները, այսուամենայնիւ, սկսում է նրանց մասին խօսել, ապահով լինելով որ թէ չըլայնողի պարսաւել նրանց ճշմարտութիւնը գրելով, այդ կանէ, գոնէ, ստեր յերիւրելով:

Խօսելով «Հայ բողոքականի ընտանիքը» վերնագրով իմ անդրանիկ վիպակի մասին, նա խեղաթիւրում ու այլանդակում է նրա բովանդակութիւնը, մէջ բերելով այնպիսի հետևութիւններ, որ մի ուրիշը չէր կարող հանել նրա ընթերցումից: Եւ այդ անում է այն ապահով համոզմամբ թէ ընթերցողը չի պիտի համեմատէ իւր գրածը՝ բնագրի հետ: Եթէ այդպէս չը լինէր, կամ թէ նա ընթերցողին ապուշի տեղ չըդնէր, ապա թոյլ չէր տալ իրեն գրել այսպիսի բան.

«Ենթ մենք կարդում ենք նրա (Մուրացանի) գրուածքների ցուցակը, իմանում ենք որ նա գրել է և իմ կաթոլիկ հարսնացուն» վէպը. կարող ենք թոյլ տալ մեզ առանց նոյնիսկ վէպը կարդացած լինելու, թէ ինչ վերաբերմունք պիտի լինի դէպի այդ կաթոլիկը: Միայն այս վերնագիրները՝ «Հայ բողոքականի ընտանիքը», իմ կաթոլիկ հարսնացուն» բաւական են ցոյց տալու համար որ մենք գործ ունենք հայ տիրացուական ազգասիրութեան ներկայացուցիչներից մէկի հետ»:

Բաւական չէ որ մարդ խիղճ չունենայ, ամօթից էլ պէտք է

ղուրկ լինի որ կարողանայ այս տողերը յանձնել մամուլին: Արդեօք տեսնուած է աշխարհում մի քննադատ, որ վիպասանի գրուածքի միայն վերնազիրը կարդալով, դատաստան անէ նրա մասին: Միթէ այս չէ ապացուցանում այն, որ պարոնը հենց սկզբից է ճգնում նախապաշարել ընթերցողին և տուրքով նրան այն ատելութեամբ, որով ինքն է վառուած գրողի դէմ: Կայ արդեօք այստեղ գրականութեան ու գեղարուեստին ծառայութիւն մատուցանելու ցանկութեան գէթ մի նշոյլ:

Եւմ կաթոլիկ հարսնացուի» մէջ ես նկարագրել եմ գաղափարական սէրը մի կաթոլիկ հայ աղջկայ և հայադաւան երիտասարդի, որոց ապառքայ միութեան սիրով համաձայնել են իրենց մերձաւորները, համարելով այդ երկու ընտանիքների համար մեծագոյն մի բաղդ: Բայց կաթոլիկ բահնան խանգարում է այդ միութիւնը՝ յայտնի պատճառներով, որոնք բացառուած են վէպի մէջ:—Ձեռն եղել այդպիսի դէպքեր, չե՞ն լինում և այսօր էլ: Միթէ յանցանք է որ ես իմ վէպերով հարուածում եմ կրօնական մոլեռանդութիւնը. կարդացէք վէպը և տեսէք, միդ է նպատակը, թէ ոչ: Եւ միթէ միայն բողոքական ու կաթոլիկ հոգևորականների թերութեանց մասին եմ խօսել. նոյնը չե՞մ արել հայադաւան հոգևորականների նկատմամբ: Եթէ առաջինների մէջ հարուածել եմ կրօնական մոլեռանդութիւնը, վերջինների մէջ էլ եպարել եմ զօրաքաղութեան խխրը, ծուլութիւնն ու անգործութիւնը: Ապացոյց ձեզ իմ «Ձրհաս է» վէպը, որի մէջ հայ քահանաների մի ամբողջ խումբ, իրենց եպիսկոպոսի հետ, դուրս են բերուած կարի անհամակրելի գծերով: Նոյնը չե՞մ արած և իմ «Առաքեալ»-ի մէջ: Ինչպէս Լէօն չէ խօսում դրանց մասին, ինչպէս և այն բաղմաթիւ, պատմական ու առօրեայ կեանքից առած վէպերի ու վիպակների, որոնց թիւը հասնում է երեսունի:

Ձի խօսիլ, այն, որովհետև դրանց մէջ չէ գտնում պատճառ ինձ լաւապէս հայհոյելու: Իսկ Լէօն գիտէ, որ երբ չէ հայհոյում, իւր գրուածքը արդէն զրկում է աղից:

Թիշելով իմ «Անդրէաս երէց» պատմական վէպը, ասումէ:

«Տէր Անդրէասը պատմական անձնաւորութիւն է: Առաքել պատմագիրը պատմում է, որ նա ուսուցիչ էր Ագուլիսում և Շահաբասը տեղական թուրքերի մատնութեամբ նահատակել տուց նրան: Մութացանը միևնոյն դէպքն է պատմում: Բայց հայ քահանային պարտից շահի ձեռքը մատնողները թուրքերը չեն նրա համար, ինչպէս վկայում է ժամանակակից պատմիչը, այլ կաթոլիկ հայերը, Նախընթացի ունիթոնները: Նոյն իսկ պատմութիւնը կեղծել, այս բանից էք չէ քաշուել Մութացանը»:

Ստախոսութիւնն ու գրպարատութիւնը սրանից դէնը անցնել չէ կարող:

Նախ՝ Լէօն, որ ինձ է պատմութիւնը կեղծողը անուանում, (Թէպէտ վիպասանը իրաւունք ունի վէպի մէջ որոշ չափով այդ անելու, օգտուելով քերթողական ազատութիւնից, որի մասին մի անգամ ընդարձակ դաս եմ խօսել Լէօին «Մուրճում», բայց որը նա իբրև բժամիրտ աշակերտ մոռացել է), հենց ինքն է այստեղ պատմութիւնը խեղաթիւրում: Առաքել պատմադիրը չէ ասում թէ տեղական ծուրքերն են Տէր-Անդրէասին մատնել շահի ձեռքը, այլ թէ՛ նա ինքն է մատնել իրեն, կամենալով ազատել ժողովուրդը: Երբ Գահաբասը մտնելով Ագուլիս, տեսնում է իրեն դիմաւորող բազմութեան մէջ Տէր Անդրէասի աշակերտների գլուխները գերծած՝ (այդպէս արել էին ծնողները, որպէսզի տղաները ազգի երևալով, շահից չը յափշտակուեն) նա զայրացած հարց ու փորձ է անում թէ՛ ո՞վ է արել այդ: Ծնողները ուրանում են իրենց մասնակցութիւն այդ գործի մէջ: Իսկ Տէր-Անդրէասը տեսնելով որ բազմութիւ մարդիկ պիտի զոհուին, եթէ գործի իսկութիւնը բացուի, որոշում է զոհել իրեն ժողովրդին և շահի մարդկանց առաջ իր վրայ է առնում յանցանքը և ապա նոյնը կրկնում շահի ատեանում:

Այս ձևով էլ ես առաջ եմ բերել դէպքը իմ վէպի մէջ, ճոխացնելով այն վիպական մանրամասնութիւններով:

Բայց Լէօն իւր միջոց է հնարում այն, թէ իբր ես ցոյց եմ առել որ Տէր-Անդրէասին մատնողները եղել են կաթոլիկ հայերը: Պնդում եմ որ այդ սուտ է, անխիղճ յերիւրանք է: «Անդրէաս երէցը» ապուած է «Լուսայ» հանդիսի՝ 1897 և 1898 թուի գրքերում: Հետաքրքրուողը կարող է կարդալ: Այդտեղ ոչ միայն հայ կաթոլիկները չեն ունեցել մասնակցութիւն Տէր-Անդրէասին մատնելու գործում, այլ և նրանց կարգապետ Մատթէոս Երազմոսը և պապի նուիրակ Մարիա Զիտտադինին միջնորդելով շահի առջ՝ ներումն են ձեռք բերում Տէր-Անդրէասի համար, այն վայրկեանին, երբ նա կանգնած է լինում կախադանի տակ: Միայն թէ Տէր-Անդրէասը չը կամենալով ազատուած հռչակուել ունիթոնների շնորհիւ, պատուում է ներման թուղթը և այնպէս նահատակում:

Առաջ բերած այս փաստերով արդէն ընթերցողը կարող է Լէօնի՝ իմ և իմ երկերի նկատմամբ արած քննադատութեան արժէքը չափել:

Ինչ վերաբերում է նրա՝ յօդուածի ֆնայեալ կէտերին, որոնք նոյն հոգևով ու ուղղութեամբ գրուած լուսանքներ են, թողնում եմ անուշադիր: Վասն զի իմ երկերը, որոնք մինչև այժմ ցիրու-

ցան էին պարբերական թերթերում, այս տարուայ առաջին կիսից սկսած, հետզհետէ պիտի լոյս տեսնեն առանձին հատորներով: Ծանկացողներն, հարկաւ, կը կարգան և ըստ այնմ իրենց դատաստանը կանեն: ¹⁾

ՄՈՒՐԱՑԱՆ

*) Մեր հանգուցեալ աշխատակից Մուրացանը, իր հիւանդութիւնից և մահից բաւական առաջ յանձնելով խմբագրութեանս մի նամակ յանուն Վենետիկի «Բազմավէպ»-ի խմբագրութեան, խնդրել էր ուղարկել այն վերջինիս: Այդ նամակի մէջ նա խնդրում էր յիշեալ խմբագրութեան՝ անմիջապէս ուղարկել «Լուսմայ»-ի խմբագրութեան իւր մի պատասխան-յօդուածը, որ ուղարկել էր «Բազմավէպ»-ի խմբագրութեան տարիներ առաջ, բայց որ վերջինս չէր տպագրել իր թերթի էջերում:

Մենք կատարեցինք հանգուցեալի կարգադրութիւնը և «Բազմավէպ» այժմեան խմբագրից այս օրերս ստացանք յիշեալ յօդուածը, երկար բացատրութիւններով, թէ ինչ հանգամանքներ ստպել էին նորան չտպագրել այդ յօդուածը: Եւ այժմ խմբագրութիւնս հրատարակում է այն անփոփոխ՝ իր հանդ. աշխատակցի կտակը կատարած լինելու համար:

ԽՄԲ.